

GÜNÜMÜZDE DİNİ TEFEKKÜRÜN YÜZLEŞTİĞİ TEMEL PROBLEMLER THE MAIN PROBLEMS FACING TODAY'S RELIGIOUS THOUGHT

FARUK KARACA
PROF. DR.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

Derived from the Arabic root f-k-r, the term tafakkur means to contemplate, to think, and to reflect, and is also used as a noun in the same way. Tafakkur is done in the present time, still with references to the past and the future. The term used for tafakkur for the future, which also means taking precautions, is tadabbur. Similarly, the term used for tafakkur for the past, which means remembering and mentioning, is tazakkur. Tafakkur, then, is a high level cognitive activity in which an individual reflects in life what s/he learns on the one hand and breaks it down to smaller pieces to better understand (analysis) and reassemble them (synthesis) and evaluate the newly produced original products (contemplation/thought/reflection) according to their inferior and superior qualities. This study deals with the barriers to tafakkur in terms of its contributions to religious and human development. It is so because tafakkur is one of the strongest sources of power for human development, as well as a phenomenon that requires not only as much cognitive power as heart, as much knowledge as sincerity, and as much questioning as faith, but also effort and devotion.

Key Words: Qur'an, Religion, Tafakkur, Human Development, Problem.

ÖZ

Fıkr kökünden türeyen ve Arapça bir kavram olan tefekkür, dilimizde düşünme eylemine karşılık gelmekte olup aynı isimle de kullanılmaktadır. Tefekkür anda yaşanan ancak bir ayağı geçmişte diğer ayağı gelecekte olan bir eylemdir. Tefekkürün, gelecekte olan ayağı tedbir alma anlamına gelen tedebbür, geçmişte olan ayağı ise hatırlama ve anma anlamına gelen tezekkürdür. Buna göre tefekkür, bir taraftan bireyin anlamını keşfederek öğrendiği şeyleri hayata aktarırken diğer taraftan onları daha derinden kavramak için parçalara ayırdığı (analiz) ve yeniden birleştirdiği (sentez), yeniden birleştirerek oluşturduğu özgün ürünleri (düşünce) eksiklik ve üstünlükleri açısından değerlendirmeye tabi tuttuğu üst düzey bir bilişsel etkinliktir. Çalışmada dinî ve insanî gelişime sağlayacağı katkılar bağlamında tefekkürün önündeki engeller irdelenmiştir. Zira tefekkür; bilişsel güç kadar gönül, bilgi kadar samimiyet, sorgulama kadar inanç gerektirirken, gayret ve adanmışlık isteyen bir olgu olup insani gelişimin en önemli güç kaynaklarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Din, Tefekkür, İnsani gelişim, Problem

Giriş

Fikir kökünden türeyen ve Arapça bir kavram olan tefekkür, dilimizde düşünme eylemine karşılık gelmekte aynı isimle de kullanılmaktadır. Asıl anlamı “gözle bakmak” olan nazar, “kalp gözüyle bakmak, düşünmek” mânasında kullanıldığı gibi “bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazarı araştırmalarda bulunmak” anlamına da gelmektedir.¹ Hangi kavramla ifade edilirse edilsin her halükarda yaratıcı bir eylem olan tefekkür, fikir sahibi olmak veya fikir sahibi olmaya çalışmak, sahip olunan fikirleri sorgulamak, onları birbirleriyle karşılaştırarak yeni fikirler üretmeye çalışmak, üretilen yeni fikirlerin etkililiğini test etmek için yeni sorgulama ve değerlendirmeler yapma süreçlerini kapsayan karmaşık bir süreçtir. Zira bilişsel öğrenmeler hiyerarşik bir şekilde; ezber, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirmeden ibaret altı aşamada gerçekleşmekte ve en üst basamakta değerlendirme bulunmaktadır.² Tefekkürde bu aşamaların hepsi bulunmaktadır. Tefekkür anda yaşanan ancak bir ayağı geçmişte diğer ayağı gelecekte olan bir eylemdir. Gelecekte olan ayağı tedbir alma anlamına gelen tedebbür, geçmişte olan ayağı ise hatırlama ve anma anlamına gelen tezekkürdür. Bu bağlamda bilişsel öğrenme aşamalarına dönülecek olursa daha önceden anlamı kavranmadan öğrenilen “ezber” ile anlamın keşfedilerek öğrenmenin gerçekleştiği aşama olan “kavrama” aşamaları tezekkür kapsamında kalırken, analiz, sentez ve değerlendirme aşamaları tedebbür kapsamına girmekte, tefekkür ise bu dizinin uygulama aşamasına denk gelmektedir. Buna göre tefekkür, bir taraftan bireyin anlamını keşfederek öğrendiği şeyleri hayata

¹ Bkz. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru's-sadr, 1994), 5: 215.

² Ömer F. Tutkun v. dğr. Bloom Orijinal Bilişsel Alan Sınıflaması İle Yenilenmiş Sınıflamanın Karşılaştırılması, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 sy.10 (2015): 350-359.

aktarıırken diğer taraftan onları daha derinden kavramak için parçalara ayırdığı (analiz) ve yeniden birleştirdiği (sentez), yeniden birleştirerek oluşturduğu özgün ürünleri (düşünce) eksiklik ve üstünlükleri açısından değerlendirilmeye tabi tuttuğu üst düzey bir bilişsel etkinliktir. Bu eylem hangi alanda gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin yaratıcı bir eylemdir ve günün birinde varoluşsal alana sıçraması kaçınılmazdır. Düşüncenin varoluşsal alana sıçraması ise bireyi Yaratıcı güçle karşı karşıya getirerek dinî bir motivasyona dönüştür. Dindarın düşüncesinin varoluşsal alana kayması ise dinî tefekkür kavramıyla ifade edilebilir. Dinî alana kaydığı andan itibaren tefekkürün geçmişteki ayağı olan zikir, dille anmaktan ziyade Allah'ın hayranlık uyandırıcı kudret belirtilerini tefekkür ve teemmüle dalmak, bu alâmetlerin Allah'ın kudretini hatırlatıcı tesiriyle düşünmeye koyularak Allah'ı bilince doldurmaya denk gelirken, gelecek ayağı olan tedebbür ise ahiret ve dünya işleri için gerekli hazırlıkları yapmayı zorunlu kılar.

Düşünmeyi teşvik eden âyetlerin bolluğu nazari dikkate alındığında düşünmenin önemli bir kulluk görevi hatta bir ibadet olduğu sonucuna varılabileceği gibi³⁴ anlama kavuşmamış veya anlamını kaybetmiş ritüellerin ibadet olamayacağı sonucuna da ulaşılabilir.⁵ Kur'ân'ın teşvik ettiği düşünmenin konusu başta bizâtihi Kur'ân'ın mesajı olmak üzere bu mesajın aydınlatıcı ve yol gösterici ışığı altında Allah-âlem, âlem-insan, Allah-insan ilişkisidir. Kur'ân'ın, kâinatı ve insanı belli bir yaratılış sürecinde ve süreklilik arz eden ilâhî yasalar çerçevesinde anlamlandıran, insanı var oluşun ilâhî kanunlarına paralel olarak doğru bilgi ve doğru eylemin gereklerine uygun şekilde yönlendiren âyetleri, düşünmenin konusunu kendiliğinden belirlemektedir.⁶ Tefekkürle aynı anlamı taşıyan akletmek de bilişsel sistemin fonksiyonu olarak Allah'ın ilim, hikmet ve kudretini gösteren bu âyetler üzerinde düşünmek ve gerekli sonuçları çıkarmak anlamına gelmektedir. Kur'ân'da akletmekle ilgili yoğun teşviklerin amacı insanoğlunun gözle görülür, elle tutulur somut duyu planından soyut alana yöneltmektir. Buna göre Kur'ân'ın, duyularla algılanabilen mucizelerin delil teşkil ettiği bir imandan ziyade düşünmenin, yani ilmî ve düşünsel araştırmalarla çö-

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (Samsun: Aksiseda Matbaası, 2000), 113; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 212.

⁴ Hz. Peygamber bir hadisinde “Tefekkür gibi ibadet yoktur.” buyurmuştur. Bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981), 16: 120, 121. Başka bir hadiste “Bir anlık tefekkür altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır” buyurulmuştur. Bkz. Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *el-Fethu'l-Kebîr fî Dammi'z-Ziyâdât ile'l-Câmi'i's-Sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1416/1995), 2: 108.

⁵ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset, 2017), 146.

⁶ İlhan Kutluer, “düşünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

zümlenen Kur’ân ve kâinat âyetlerinin delil teşkil ettiği bir imana daha çok değer verdiği anlaşılmaktadır.⁷ Hz. Muhammed’in diğer peygamberler gibi somut mucizelerinin olmaması, onun en büyük mucizesinin Kur’ân olması ve Kur’ân’ın ısrarla tefekküre teşvik etmesi aynı yaklaşımı desteklediği gibi “*Varlığımızın delillerini (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’ân’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun*”⁸ âyeti de aynı durumdan bahsetmektedir.

Tefekkür duygusal ve düşünsel olmak üzere iki kategorik çıktı üretir. Hayret ve şaşkınlık, acizlik, korku, hayranlık, saygı ve sevgi tefekkürün tetiklediği temel duygulardır. Tefekkürün ürettiği temel bilişsel çıktı ise kendisinin de bir türevi sayılabilecek farkındalıktır. Kendisi de bir farkındalık olan tefekkür, bireyin daha önceden fark edemediği birçok şeyi fark etmesini beraberinde getirir. Bireyin Allah’la ilgili olarak farkına vardığı her yeni şey, daha çok duygusal çıktıları tetiklerken, kendisiyle ilgili olarak fark ettiği her yeni şey de bilişsel çıktılar üretir. Yani her tefekkür teşebbüsü bir taraftan bireyin Allah’a olan hayranlık, sevgi ve bağlılığını artırırken, diğer taraftan kendisi ve çevresiyle ilgili farkındalığını da artırır. Şöyle ki, tefekkür her şeyden önce bireyi Allah’ın kudretinin büyüklüğüne ulaştırır. Bu durum onun acizliğini daha derinden kavramasına neden olur ki bu farkındalık önemli bir dinî motivasyondur. Bu durumun din adına öğrenilen cehennem figürüyle birleşmesi ise korku duygusunu harekete geçirir. Korku istenmeyen bir duygu olduğu için bu duygusunun yoğunlaşması tefekkürü ketleyebilir. Ancak tefekkürün bireyde tetiklediği tek duygu korku değildir. Tefekkürün derinleştirilerek devam ettirilmesiyle üreteceği diğer bir duygu da hayranlıktır. Tefekkürle Allah ve âlem hakkında daha çok şey keşfeden bireyin Allah’a olan hayranlığı artar. Hayranlık ise herkeste bulunmayan olağanüstü özellikler karşısında hissedilen bir duygudur. Esasen bu duygunun Allah hakkında gelişebilmesi için tefekkürden başka bir yol da yoktur. Hayranlık duygusu ise diğer duygulardan müstakil kendi başına bir duygu değildir. Hayranlık duygusunun tetiklediği temel duygular ise saygı ve sevgi olup, bu iki duygunun hâkim olduğu organizmanın hayranlık duyulan şeye olan bağlılığı gittikçe artar. Öylelikle tefekkür, bir anlamda bireyin Allah’a bağlılığının sigortası konumundadır.

Kur’ân’ın dinî tefekkür konusunda en çok dikkat çektiği olgu yerin ve göğün yaratılması, gece ile gündüzün birbirini takip etmesi gibi tabiat olaylarıdır.⁹ Bunun yanında semanın nasıl yükseltildiği, dağların nasıl dik ola-

⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 1: 564-570; Kutluer, “düşünme”.

⁸ Fussilet, 41/53.

⁹ Âli İmrân, 2/190; Bakara, 1/164.

rak yerleştirildiği, yerin nasıl yayıldığı, devenin nasıl yaratıldığı,¹⁰ bal arısının nasıl insanlara şifa veren bir ürün üretebildiği,¹¹ semadan nasıl suyun indirildiği, onunla her şeyin nebatının ve yeşilliklerin nasıl çıkartıldığı¹² gibi tabiat olaylarına sık sık gönderme yapılarak insanlar tefekküre davet edilirken, “kör olanla gören bir olur mu?”¹³ “kör ve sağır ile gören ve işiten bir olur mu?”¹⁴ “yaratılan hiçbir şey yaratamayan gibi midir?”¹⁵ gibi sorularla sorgulamanın fitili ateşlenmek istenir. Âli İmrân Suresi’nde geçen ve neredeyse bütün vücut pozisyonlarında insanın zikir ve tefekkür yapabileceğine referansta bulunan 191. âyette, tefekkür yer ve göğün yaratılmasına yönlendirilerek tabir caizse insanın algı alanına giren hemen her şeyin derin düşünce sürecinden geçirilmesi salık verilmekte insan dâhil olmak üzere “yaratılan hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığı” sonucuna ulaşılacak istenmektedir.

Peki, tefekkür bu kadar önemli hatta dinen vacip olmasına¹⁶ rağmen neden inananlar yeterince tefekkür edememekte, dinî ve insanî gelişimlerine önemli bir katkı sağlayabilecek bu imkân ve fırsattan yararlanamamaktadırlar? Yani dinî tefekkürün önündeki engeller nelerdir?

Her şeyden önce tefekkür kolay bir eylem değildir ve insanların bu konuda eğitime ihtiyaçları vardır. Sınırsız gizilgüçle dünyaya geldiği kabul edilen âdemoğlunun hayatta kalması da insan olması da bu potansiyellerin yeterli düzeyine çıkarılmasıyla doğru orantılıdır. Kendiliğinden ortaya çıkmayan¹⁷ bu potansiyellerin işe yarar hale gelmesi çevreyle girilen ilişkiler (öğrenme) sonucunda meydana gelir ve çoğu zaman bu durum kendi haline bırakılmayarak âdemoğlu eğitim sürecinden geçirilir. Zira deneme yanılma yoluyla öğrenme emek ve zaman açısından en maliyetlisi olup öğrenme garantisi de taşımaz. Bu tür bir donanımla dünyaya gönderilen âdemoğlu için hayatta iki temel amaç vardır. Bunlardan birincisi hayatta kalmak ikincisi ise insanî gelişimdir. İnsanî güdülerin birinci amacı hayatta kalmaya odaklandığı için öncelikle enerjisini hayatta kalmaya harcayan âdemoğlu, ancak hayatta kalma şartları belli bir düzeye ulaştığı zaman ikinci amaca motive olmayı başlayabilir. İnsanların büyük çoğunluğu ha-

¹⁰ Ğaşıye, 88/17-20.

¹¹ Nahl, 16/68-69.

¹² En’âm, 6/99.

¹³ En’âm, 6/50.

¹⁴ Hûd, 11/24.

¹⁵ Nahl, 16/17.

¹⁶ İmamül-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, thk. Esad Temim (Beyrut: 1992), 25-31.

¹⁷ İçgüdülerıyla yaşayan hayvanlardaki potansiyeller kendiliğinden ortaya çıkar ve bunlar psikolojide durulguç olarak isimlendirilir.

yatta kalma mücadelesi verdiği için bu mücadele çoğu kere insani gelişim için yapılması gerekenleri maskeleyerek gelişimin bu kısmını güdük bırakır. İnsanı hayvanlardan ayıran temel güç olan düşünme potansiyeli de ne yazık ki bu hengâmeden payına düşeni alır ve deneme yanılma süreciyle geliştirile-meye-n düşünce gücü de daha çok hayatta kalmak için kullanılır. Hâlbuki insanî gelişimi tetikleyip onu besleyebilecek düşünce gücü olan tefekkür potansiyelinin ortaya çıkması için âdemoğlunun eğitilmesi ve bu gücün kaderinin deneme yanılma yoluyla öğrenmeye terk edilmemesi gerekmektedir.

Günümüzde dinî tefekkürün karşılaştığı temel problemlerden biri de tabiatın kopuk bir şekilde yaşamaktır. Kendisi de tabiatın bir parçası olan insan, modern dönemde gittikçe ondan koparılarak beton yığınlarına hapsedilmiş, bilgisayar ve bilgisayar fonksiyonlu telefonların hayatı istilasına paralel olarak gittikçe sanal âleme doğru yol almaya başlamıştır. Özellikle genç nesil için daha geçerli olan bu durum onların tabiatla buluşmasını neredeyse imkânsız bırakmış çocuk ve gençlerin büyük çoğunluğu için hayvanlar ancak hayvanat, bitkiler de botanik bahçelerinde görülebilecek şeyler olmuştur. Botanik ve hayvanat bahçelerinin her yerde olmaması, ziyaret sıklıklarının ve oralarda geçirilen zamanın da sınırlı olması insanların tabiatla olan ilişkilerinin ne kadar kısıtlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun doğal sonucu ise basit birer ot gibi gözükken çeşitli bitkilerin topraktan bulup çıkardığı muhtelif renk, koku, tat ve değişik şekillerdeki yaprakların, hiçbir kimyâgerin bir eşini yapmaya muktedir olamadığı harika şeyler olduğunu fark edememek, sadece dörtte biri toprak olan, onun da büyük bölümü bitki yetişmesine elverişli olmayan bir gezegende yaşayan insanların sahip buldukları rızık bolluğunun nasıl oluştuğuna şaşırarmaktır.

Esasen tefekkürü tetikleyen tek faktör tabiat olmayıp, insanı tefekküre davet eden başka faktörler de vardır. Bunların başında da insanın kendi iç dünyası gelmektedir. Kur'ân Allah'ın âyetlerini görme konusunda sıklıkla insanı tabiata yönlendirse de, tabiatın bir parçası olan insanı kendine bakması konusunda da uyarılmaktadır. *“Kesin olarak Allah'a inanan ve ikna olmak isteyenler için, yeryüzünde Allah'ın birliğini, kudretini gösteren deliller vardır. Aynı delillerden sizin iç dünyanızda da vardır. Görmeyecek misiniz?”*¹⁸ âyetiyle buna işaret edilirken, insanların iç dünyalarına bakmamaları adeta yadırganmaktadır. Bilim tarihine bakıldığı zaman gerçekten de insan bilime kendine en uzak olan şeylerden başlamış önce astronomi bilime gelişmiş, daha sonra tabii bilimler, daha sonra sosyal bilimler ve insanoğlu kendisiyle ilgili bilim olan psikolojiyi felsefeden ayıra-

¹⁸ Zâriyât, 51/20.

rak en son geliştirebilmiştir. Belki de bu yüzden insanların büyük çoğunluğu onları yoktan var eden Yaratıcının sonsuz hikmet, ilim, kudret ve azametini ifade eden fiili âyetler durumunda olan (insanın iç dünyası da dâhil olmak üzere) kâinat üzerine tefekkür ederek, örneğin üzerinde yaşadığımız ve bize çok büyük gelen gezegenin, kâinat içinde âdeta çöldeki bir kum tanesi veya okyanustaki bir damla misali bile olamayacağını, bu bağlamda insanın ise yokluktan ancak bir adım ötede olabileceğini ve buna rağmen Allah'ın insanlara verdiği değeri keşfedememiştir.

Tabiattan kopuk yaşayan insanlar ve özellikle Müslümanlar için tefekkürden uzak yaşamının nedenlerinden biri de onları tefekküre davet eden ve kendi ellerinin altında olan uyarıcıların farkında olmamalarıdır. Örneğin Müslümanların büyük çoğunluğu Kur'ân'ı ya hiç okumamakta ya da onunla olan ilişkileri ramazan, kandil, cenaze gibi belirli günlerle sınırlı kalmaktadır. Okuyanların büyük çoğunluğu okuduğundan bir şey anlamamakta, sırf ibadet niyetiyle onu tilavet etmektedir. Hâlbuki Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arapların "*onu iyice anlayabilmeleri için Arapça indirildiğinden*"¹⁹ bizzat Kur'ân'ın kendisi bahsetmektedir. Kur'ân okuyan Müslümanların bir kısmı ise Kur'ân'a değil de Arapçaya kutsiyet arz etmiş olacaklar ki onu Arapça okuma konusunda ısrar etmekte, meâl okumaya veya meâlle birlikte Kur'ân okumaya sıcak bakmamaktadır. Bu durum ise Müslümanları tefekküre çağıran en önemli kaynağın heba olması anlamına gelmektedir. Hâlbuki Müslüman bireyin bütün hayatını besleyebilecek en önemli kaynak olan Kur'ân, tefekkür hayatı için de vazgeçilmez faktördür. Daha önce belirtildiği gibi tefekkür gücü ancak öğrenme vasıtasıyla iş görür hale gelebilir ve bu konuda Kur'ân'dan daha etkili bir öğretmen bulunmamaktadır. Ondandır bu şekilde yararlanamayan Müslümanların durumu ise alanında en mahir öğretmenden özel ders alan veya aldığını zanneden ancak sınavda sıfır çeken öğrenci gibidir. Belki de Kur'ân "*gözleri var ama görmezler, kulakları var ama duymazlar, kalpleri var ama hissetmezler*"²⁰ âyetiyle ellerinin altında Kur'ân gibi bir hazine varken bunun farkına varamayan ve hayatlarını sefalet içinde geçiren insanlara seslenmektedir. Zira Kur'ân'a başvurmadan insanların başka yollarla veya deneme yanılma yoluyla tefekkürü öğrenmesi kolay olmadığı gibi belki de mümkün de değildir. Bu yüzden insanî güdülerin hizmet ettiği birinci amaç olan "hayatta kalma"nın bir adım ötesine geçip insanî gelişimi önemseyen insanların Kur'ân'dan öğreneceği çok şey vardır. Ancak bu öğrenme "önce Arapça öğreneyim sonra Kur'ân-ı anlayarak okurum" şeklinde gerçekleşebilecek bir öğrenme olmayıp (ki çoğu insan için bu teorik olarak da mümkün değil-

¹⁹ Zuhruf, 43/3.

²⁰ A'râf, 7/179.

dir) başka hazırlıkları da gerektiren bir öğrenmedir. Bunun için önce Kur'ân sıradan bir kitap olma seviyesinden kurtarılarak haber alınamayan bir kardeşten, cephede canıyla mücadele veren evlattan veya uzun zamandan beri peşinde koşulan bir sevgiliden şahsa gelen bir mektup edasıyla, heyecanla, anlamaya niyet edilerek okunmaya başlanmalı, doğru anlaşılabilmesi için Allah'tan yardım istenmelidir. Azar azar üzerinde düşünerek nispeten yavaş bir ritimde ancak sık sık okunarak kaybedilen değerli bir şeyi ararmışçasına, zihni meşgul eden soruların cevapları onda aranmalıdır. Kur'ân'da geçen temel kavramlar hakkında bilgi sahibi olmak için başka okumalar da yapmalı, doğru öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini test etmek için başta hadisler olmak üzere diğer dinî kaynaklardan da yararlanılmalı, öğrenilen şeyler başkalarıyla paylaşılmalı ve hepsinden önemlisi ondan öğrenilen şeyler hayata geçirilmeye çalışılmalıdır.

Ahkâm konusuna 150 ilim ve tefekkür konusuna 750 kere referansta bulunan bir Kitap'a sahip olan İslâm ümmeti her nedense düşünsel eylemlere çok aşına olmayıp, özellikle sorgulamadan kaçan bir tutum sergilemektedir. Her ne kadar sorgulama ile tefekkür aynı değilse de taklidi imandan tahkiki imana sorgulama yapmaksızın geçmek mümkün değildir. Şöyle ki sorgulamada soru soran, konuya şüphe ile yaklaşarak şüphelerini izale etmeye çalışır. Yeterince kanıt topladığına kanaat getirince kanıt aramadan vazgeçerek inancını iman düzeyine çıkararak teslim olur. Artık topladığı kanıtları onun için yeterlidir ve rasyonel olarak açıklayamadığı şeylerle karşılaşınca "ben böyle inanıyorum" diyerek sorgulamayı bitirir.²¹ Yeterince kanıt toplayamama riski eldekinin de kaybedilme tehlikesini beraberinde getirdiği için insanların önemli bir kısmı bu riske girmek istemez ve neredeyse hiç kanıt toplamadan inancını iman düzeyine çıkarır. Taklit düzeyinde kalan ve inandığını koruma adına muhafazakâr hatta biraz da mutaassıp bir tutum sergileyen bu tür yaklaşımlar ne yazık ki tefekkür düzeyinin uzağında kalırlar. Zira tahkik, tefekkürün ana kavşağında bulunmaktadır.

Tarihi süreç içinde din adına ve dinin daha iyi yaşanması niyetiyle ortaya çıkan bazı dinî grup, cemaat hatta cemaatleşmiş tarikatların da ne yazık ki tefekkürü yeterince desteklemedikleri, hatta engelledikleri söylenebilir. Zira bütün sosyal gruplarda olduğu gibi grup yapısı ve dinamiği biraz da kendini garanti altına almak için sorgulamaya değil de itaat ve uyuma yöneldiği için²² müntesiplerinin zihinlerine adeta uyuşturucu etkiler yapabilmektedir. Öyle ki herhangi bir dinî grupta Allah'ın kitabından daha çok bir beşerin kitabının okunması hatta Allah'ın kitabının hiç okunmaması kim-

²¹ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset, 2017), 135.

²² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 1988), 212-222.

senin dikkatini çekmeyebilmektedir. Az da olsa bu tür soruları kafasına takan insanlar da, “sizin Kur’ân’ı okuyup anlamanız mümkün değildir. Okunan kitaplar Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması içindir” yalanına kolayca inanabilmektedirler.

Psikolojide bireyin kendisiyle ilgili durulmuş algısı veya kendine biçmiş olduğu değer olarak tanımlanan benlik algısı²³ da tefekkürü zorlaştıran faktörlerden birisidir. Zira bireyin değişik zamanlarda kendine verdiği notların toplamından ibaret olan benlik algısı, notların düşük olması durumunda “benlik saygısı”nı düşüreceği için kimse kolay kolay kendine düşük not vermek istememektedir. Bu durumda çeşitli savunma mekanizmaları devreye girmekte, sahip olunan eksiklikler ve yapılan yanlışlar türlü rasyonalizasyonlarla son derece makul hale getirilerek olumlanmaktadır. Bu şekilde tefekkürün bir ayağı olan öz eleştiri imkânı ortadan kalkmakta, bireyler kendilerine söylemiş oldukları yalanlara her geçen gün daha çok inanmaya başlamaktadır. Bu durum ne yazık ki dindar insanlar için de geçerli olabilmekte din de bir savunma mekanizması olarak kullanılabilir.

Sonuç olarak insanî gelişim emek sarf edilmeden kendiliğinden gerçekleşebilecek bir olgu değildir. Âdemoğlu için kendiliğinden ortaya çıkabilecek tek şey “hayatta kalma” arzusudur. Bu da sahip olduğu güdusel örüntünün doğal sonucudur. Hayatta kalma arzusunu belli bir düzeyde gerçekleşen bireyler, insani gelişim problemlerine odaklanmaya başlayabilirler. Bu evre aynı zamanda tefekkürün de hayata dâhil olabileceği noktadır. Hayatta kalma temel arzusunu asgari düzeyde gerçekleştiremeyen bireylerin tefekkür düzeyine çıkmaları mümkün olmadığı gibi, mevcut kaynaklarını bu temel arzusunun standartlarını yükseltme amacıyla harcayanlar için de tefekkür olası bir durum değildir. Tefekkür bilişsel güç kadar gönül, bilgi kadar samimiyet, sorgulamak kadar inanç gerektirirken, gayret ve adanmışlık, hulusa emek isteyen bir olgu olup insanî gelişimin en önemli güç kaynaklarından biridir.

Kaynakça

Arı, Asım. Bloom’un Gözden Geçirilmiş Bilişsel Alan Taksonomisinin Türkiye’de ve Uluslararası Alanda Kabul Görme Durumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 11(2). 2011: 749-772.

Atkinson, R- L., Atkinson, R.C. ve Hilgard, E. R. *Psikolojiye Giriş*. Çev. K. Atakay, M. Atakay ve A. Yavuz. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993,

²³ Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, çev. K. Atakay, M. Atakay ve A. Yavuz (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995), 543-544.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-sadr, 1994.

İmamül-Haremeyn, el-Cüveynî. *Kitabu'l-İrşad*. Thk. Esad Temim. Beyrut: 1992.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 1988.

Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2017.

Kutluer, İlhan. “düşünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 10: 53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Muttaki, Ali. *Kenzü'l-Ummâl*. Beyrut: 1985, 3:17.

Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl. *El-Fethu'l-Kebîr fî Dammi'z-Ziyâdât ile'l-Câmi'i's-Sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1416/1995.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası, 2000.

Tutkun, Ömer F, Zeynep Demirtaş, Duygu G. Erdoğan ve Serhat Arslan. Bloom Orijinal Bilişsel Alan Sınıflaması İle Yenilenmiş Sınıflamanın Karşılaştırılması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, sy. 3 (2015): 350-359.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dinî Kur'ân Dili*. 1:10, İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.